

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Аржаанская средняя общеобразовательная школа
Пий-Хемского кожууна Республики Тыва

«РАСМОТРЕНО»
На заседании МО
Протокол № 1
от «14» августа 2024 г.
А.С. Мамаева

«СОГЛАСОВАНО»
Зам директора по УВР:
М. Гюлош Л.Б.
Протокол № 1
от «14» августа 2024 г.

«УТВЕРЖДАЮ»
Директор школы:
А.Б. Байкара
Приказ № 108
от «14» августа 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
по родному (тувинскому) языку

ДЛЯ 5 КЛАССА
НА 2024/2025 УЧЕБНЫЙ ГОД

Составитель программы:
Ооржак Лариса Александровна,
I квалификационная категория.

АРЖААН, 2024 г.

КҮРҮНЕ СТАНДАРТЫ

КОЛ НИИТИ ӨӨРЕДИЛГЕ

НИИТИ ЧҮҮЛДЕР

5-9 класстарга тыва дыл программазын Тыва Республиканың ниити өөредилгезиниң кол школаларга тыва дыл талазы-биле күрүне стандартарына дүүштүр тургускан.

Ниити өөредилгениң национал-девискээр кезээ, федералдыг кезээ-биле бир дөмей, өөреилгениң ужур-утказын элээди уругларның назы-харының онзагайларын барымдаалап, кажан өөреникчи бот-көрүш, бот-тускайлаңын медеделдиг билип, тодаргай практиктиг ажылче, долгандыр кижилер база хүрээлел дугайында билиин делгемчидер чүткүлдүг апарганда, чорударынче угланган.

Национал-девискээр кезээ дараазында кол **сорулгаларны** күүседир:

- шиңгээдип алган билиглери, арга-дуржулгазынга даянып, Тыва Республика дугайында долу билиин хевирлээри;
- бот-тускайлаң болгаш коллективтиг ажыл-чорудулгазын чедип алыры болгаш сайзырадыры; билиг болгаш бот-билип алыышкын дуржулгазы;
- медеделдиг бот азы профессионалдыг өөредилгени шилип алырынга белеткээри.

Кол ниити өөредилгениң бир үндезин негелдези – национал-девискээр кезээниң өөредилге чорудулгазының бүгү талаларына функционалдыг бижик-биликтиин чедип алыры, ук чүүл амгы тыва ниитилелге эргежок чугула. Ортумак школага өөреникчилер кол сорулгаларны база оларны шиитпирлээриниң аргаларын боттары салып билир болгаш өөредилгеден дашкаар амыдыралга шиңгээдип алган дуржулгазын ажыглап билир ужурлуг.

Кол ниити өөредилгениң национал-девискээр кезээ өөренири-биле дараазында эртемнерни доктааткан: тыва дыл, тыва чогаал, улусчу ужурлар, Тываның географиязы, Тываның төөгүзү.

Национал-девискээр кезээ дидактиктиг эге хемчег болуп, федералдыг компонентиниң дараазында эртемнеринче кирген: даштыкы дыл, бойдус эртеми, биология, химия, чурумалдыг уран чүүл, музыка, техниктиг күш-ажыл, технология, күш-культура.

Тыва дыл болгаш улусчу ужурлар ийи вариантылыг кирген: тыва дыл өөренип турар база орус дыл өөренип турар школаларга.

Бойдус эртеминиң национал-девискээр кезээн федералдыг компонент ышкаш, 5 дугаар класска өөренип көөр болгаш дараазында бойдус эртеминиң блогун өөрениринге пропедевтиктиг(белеткел) өзээ болуп турар.

Кол ниити өөредилге доозукчуларының түңнел күрүне аттестациязы-биле төнүп турар. Айыткан аттестацияның хыналда-хемчег материалдың ажылдап кылырының үндезини ук стандарттың доозукчунуң белеткел деңгелинге негелделери болур.

Кол ниити өөредилгени дооскаш, доозукчунуң белеткел деңгелинге негелделерни күүсеткен өөреникчилер ортумак (долу) ниити өөредилге чери, эге азы ортумак профессионалдыг өөредилге черинге өөредилгезин уламчылаар эргелиг.

ШКОЛАГА ТЫВА ДЫЛДЫ ӨӨРЕДИРИНИҢ СОРУЛГАЛАРЫ БОЛГАШ КЫЛЫР АЖЫЛДАРЫ

Школага тыва дылды башкылаарының сорулгалары мындыг:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижириниң болгаш бижик демдектерин салырының быжыг чаңчылдарын бээр;

- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарының бодалдарын аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг илередириниң мергежилдери-биле чепсеглээр;

- өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларына чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;

- өөреникчилерни ниитилел амыдыралына дылдың ужур-дузазының, хөгжүлдезиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында туружунуң дугайында бөдүүн билиглер-биле таныштырар;

- оларның логиктиг боданышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;

- төрөөн дылына камныг болгаш хандыкшылдыг болуруна кижизидер, дылдың байлаан шиңгээдип алырына өөреникчилерниң сонуургалын күштелдирер;

- өөреникчилерни патриотизмниң болгаш интернационализмниң езузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;

- ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажылдаарына өөреникчилерни чаңчыктырар;

- өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;

- шын, медреселдиг, аянныг номчурунуң мергежилдерин сайзырадыр;

- төрөөн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарына бүрүнү-биле ажыглаар;

- өөреникчилерни харысаалгалыг болуруна, өөрөдигениң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун сагыырына кижизидер.

Бо нарын сорулгаларны боттандыраарына башкының ниити культурлуг деңгелин бедидери, дыл эртеми, методика болгаш ниити педагогика талазы-биле белеткелин үргүлчү бедидери, бодунуң хүлээлгезин харысалгалыг болгаш чогаадыкчы езу-биле күүседери негетинип турар.

Ниити өөрөдиге билиглери, арга-мергежил болгаш ажыл-чорудулганың аргалары

Национал-девискээр кезээниң утказын шиңгээткен түңгелде өөреникчи ниити өөрөдиге билиглерин, арга-мергежилдин, ажил-чорудулганының хевирлерин бедидип делгемчидер арганы алыр. Сүмөлөп турар рубрикациявыс чижек шинчилиг. Ниити билиглерни, арга-мергежилдерни, ажил-чорудулганың аргаларын, культураның чугула кезээ дег, шиңгээдип алыры өөреникчилерниң сайзыраар болгаш амыдырал-чуртталгага чаңчыгарының чогулгалыг байдалы болуп турар.

Ханы билиг алырының ажил-чорудулганы. Долгандыр хүрээлелди база социумну билип алыры-биле янзы-бүрү аргаларны ажыглаары (дуржулга, чурттаары, киржири, хайгаарал, хемчег, эксперимент, майык кылыры, төлевилел тургузары дээш о.ө). Били пап турар чүүлүнүң тургузуун тодарадыры, бүдүн чүүлдүн кезектериниң аразында чугула функционалдыг харылзааларын болгаш хамаарылгаларын дилеп аңгылаары. Чорулганы (процессти) чадалар болгаш кезектерге чарып билири; онзагай чылдагаан-уржуктуг харылзааларны аңгылаары.

Саңгыс азы элээн каш сүмөлээн үндезиннер, барымдаларга даянып, деңгеп, шүүштүрүп, бөлүктөп чурумчудары. Факт-барымдаа, бодал, шынзыдылга, даап бодаашкын, маргыш чок шын чүүлдү аңгылап билири.

Нарын эвес практиктиг байдалдарны шинчилээри болгаш шенелдени кылыры, даап бодаашкыннарны идип үндүрүп, оларны херек кырында хынап көөрүн эргежок чугула деп угары. Идип үндүргөн даап бодаашкыннарын бадыйткаары-биле практиктиг, лабораторлуг база бөдүүн шенелделерни ажыглаары; ук ажылдарның түңгелдерин бижири.

Өөрөдиге болгаш практиктиг айтырыгларны чогаадыкчы шийтпирлээри: үлегерлерден барымдаалыг ойталап билири; бир янзы шийтпирлерни тывары; янзы-бүрү чогаадыкчы ажылдарны боду кылыры; төлевилел болгаш шенелде ажил-чорудулгаларга киржири.

Медээ-коммуникативтиг ажыл-чорудулга. Аас чугааны дүүшкек кылдыр билип алыры болгаш дыңнап алган чүүлүн кыска азы делгеренгей дамчыдып билири.

Янзы-бүрү стиль болгаш жанрларның сөзүглелдерин медреселдиг чүгүртү номчааш, сөзүглелдин медээ болгаш утка талазы-биле сайгарылгазын кылыры. Номчулганың ангы-ангы аргаларын ажыглаары (улуг-каралап, чүгүртү, ханылап номчууру дээш о.д.ө). Дыңнаан болгаш номчаан чүүлүн онаалгазын барымдаалап (кыска, шилилгелиг, долу), дүүшкек кылдыр бижимел хевирге кылыры. План, тезис, конспектилерни тургузары. Чижектер берип, медээлер чыып, түннелдерни кылыры. Бодунуң ажыл-чорудулгазының түннелдерин аас болгаш бижимел хевирлерге көргүзери.

Бодалды бичии өскерткеш, дамчыдып билири. Харылзажылганың сорулгазы, долгандыр турар байдалынга дүүштүр дылдың аянныг аргаларын база демдек сиситемазын (сөзүглел, таблица, схема, дыңнавышаан көөр херекселдер дээш о.д.ө) шилири болгаш ажыглаары. Салдынган сорулгаларны (бир чүвени билип алыры-биле, харылзажып чугаалажыры-биле) шийтпирлээри-биле дыңнадыгның үнер дөстөрүн ажыглаары, энциклопедия, словарьлар, Интернет курлавыры болгаш өске-даа чүүлдерни кирибишаан.

ТЫВА ДЫЛГА АЛБАН ШИҢГЭЭДИР БИЛИГЛЕР

Дыл дугайында билиглер

Тыва дылдың тыва чонга ажык-дузазы, ооң хүлээлгелери. Тыва-дыл – Тыва Республикада күрүне дылдарының бирээзи.

Тыва бижиктин кыска төөгүзү.

Литературлуг тыва дыл болгаш ооң диалектилеринин дугайында билиг.

Фонетика. Орфоэпия

Фонетика дугайында эге билиг. Ажык болгаш ажык эвес үннернин ылгалы.

Ажык үннер, оларның бөлүктери. Ажык үннернин аяннажылгазы.

Ажык эвес үннер, оларның бөлүктери. Ажык эвес үннернин сөс иштинге каттыжып эштежири база солчуру. Слог. Сөс ударениези.

Орфоэпия. *Тыва дылдың ажык болгаш ажык эвес үннерин адаарының дүрүмнери. Чугаа үезинде болу бээр үн өскерилгелерин литературлуг нормага дүүштүр адаары. Бодунуң болгаш өске кижинин чугаазын шын адалганың дүрүмнеринге хамаарыштыр үнелээри.*

Лексика болгаш фразеология

Сөс дугайында эге билиг. Сөстүң лексиктиг утказы. Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөр. Сөстүң лексиктиг уткалаоының аразында харылзаалар.

Тыва дылдың лексиказының тыбылган угунуң, ажыглалының аайы-биле бөлүктери.

Лексиканың стиль аайы-биле бөлүктери.

Хуу аттар дугайында билиг, оларның янзылары.

Лексикография

Тыва дылдың словарьлары, оларны ажыглалы.

Сөстүң тургузуу. Сөс чогаадылгазы

Тыва дылда сөстөрнин тургузуу болгаш кезектери, оларның хевирлери. Кожумактарының вариантыларлыг болуру.

Төрөл сөстөр.

Сөс чогаадылгазының кол аргалары:

- 1) чогаадылга кожумактарының дузазы-биле чаа сөстөрнин тургустунары;
- 2) ийи болгаш оон хөй дазылдарның каттышканындан болгаш тудушканындан чаа сөстөрнин тыптыры;
- 3) хурааңгайлаар арга.

Морфология

Морфология дугайында билиг. Тыва дылда сөстөрнин лексика-грамматиктиг бөлүктөргө чарары, ооң барымдаалары.

Тускай чугаа кезектери, оларның грамматиктиг демдектери.

Дузалал чугаа кезектери.
Аян сөзү – онзагай чугаа кезээ.

Синтаксис

Синтаксис дугайында эге билиг.

Сөс каттыжыышкыны. Сөс каттыжыышкынының дугайында эге билиглер. Сөс каттыжыышкынында сөстерниң холбажыр аргалары: башкарылга, хамааржылга, каттыжылга.

Домак

Домак дугайында эге билиг. Домак кежигүннери, оларның илереттинери. Тааржылга холбаазы. Домактарның хевирлери.

Нарын синтаксистиг конструкциялар. Өске кижиниң чугаазын дамчыдарының аргалары. Монолог дугайында билиг. Диалог.

Сөзүглел

Сөзүглел дугайында билиг. Сөзүглелдиң хевирлери. Чугаа стильдериниң дугайында эге билиг. Стильдер тургузар аргалар.

Графика

Кижиниң ниитилелиниң амыдыралынга бижиктиң ужур-дузазы. Бижиктерниң хевирлери.

Алфавит

Тыва алфавиттиң кыска төөгүзү. Каллиграфия дугайында билиг. Ажык, ажык эвес үннерни бижикке демдеглээри.

Шын бижилге (орфография)

Орфография дугайында билиг. Ажык үннерниң болгаш ажык эвес үннерниң шын бижилгезиниң дүрүмнери. Янзы-бүрү грамматиктиг хевирлерниң кожумактарын шын бижириниң дүрүмнери. Нарын сөстерни тудуш, дефистеп болгаш аңгы бижиири. Улуг үжүктөрни хереглээри. Кавычкаларны хереглээри. Хурааңгай нарын сөстерни шын бижиири. Сөстү шын көжүрериниң чуруму. Араб, рим чурагайлар-биле бижиттинген саннарга кожумактарны немеп бижириниң дүрүмнери. Орус дылдан үлегерлээн сөстерниң шын бижилгези. Үлегерлээшкиннерге кожумактар немежирге, шын бижилге дүрүмнери. Артынчыларны, эдеринчилерни, аян сөстерин шын бижиири.

Пунктуация

Пунктуация дугайында билиг. Бижик демдектериниң хүлээлгелери. Бижимел чугаага бижик демдектерин ажыглаарының дүрүмнери.

Чугаа культуразы

Эки чугааның шынарлары: чогуур үезинде болуру, шынны, дыңнадыг азы медээ бээри, аянны.

Тыва чугааның ужурлары. Тыва литературлуг дылдың нормаларын сагыры.

КОЛ ШКОЛАНЫҢ ДООЗУКЧУЛАРЫНЫҢ ТЫВА ДЫЛГА АЛГАН БИЛИГЛЕРИНГЕ НЕГЕЛДЕЛЕР

5-9 класстарга өөреникчилер тыва дыл кырынга бодунуң бодалын чугааның аас болгаш бижимел хевиринге шын, билдингир, чараш, частырыг чок чугаалап, бижип билир ужурлуг. Херек таварылгаларда шын бижилгениң (орфографияның болгаш пунктуацияның) дүрүмнерин канчаар ажыглаанын тайылбырлап билир. Өскээр чугаалаарга, тыва орфографияның болгаш пунктуацияның дүрүмнерин шиңгээдип алырынга четчир билиглерни алган турар ужурлуг.

Фонетика. Орфоэпия

Ажык, ажык эвес үннерни ылгаар, оларның артикуляция-акустиктиг ылгавырлыг демдектерин билир. Тыва дылдың ажык болгаш ажык эвес үннерниң адаарының дүрүмнерин сагыры. Бодунуң болгаш өскениң чугаазын шын адалганың дүрүмнеринге хамаарыштыр үнелеп билир.

Лексика болгаш фразеология

Сөстөрни илередип турар лексиктиг уткаларының аайы-биле чаңгыс болгаш хөй, көжүргөн уткалыг; аразында синоним, антоним, омоним харылзааларлыг деп ылгаар.

Тыва дылдың словарь составы ажыглалының аайы-биле ниити ажыглал болгаш кызыгаарлыг, ховар ажыглаар сөстөргө; тывылган угунуң аайы-биле ниити түрк болгаш чиңгине тыва, өске дылдардан келген сөстөргө чарлырын билир. Аңгы-аңгы чижектерге бадыткап билир.

Харылзажылганың сорулгазынга болгаш байдалынга дүүштүр сөстөрни болгаш сөс каттыжышкыннарын чөп хереглеп билир.

Словарьларның аңгы-аңгы хевирлерин ажыглап билир.

Бодунуң болгаш өскениң чугаазын, сөстөрни болгаш быжыг сөс каттыжышкыннарын стиль талазы-биле чөп, уран-чечен хереглээнин үнелээр.

Сөс тургузуу. Сөс чогаадылгасы

Морфема (дазыл, чогаадылга, хевир тургузар, өскертилге кожумактары) деп билигнің чугула демдектерин билир, чаңгыс дазылдыг сөстөрни тып, сөстү морфемаларга чарып билир.

Сөсте кезектерниң лексиктиг, грамматиктиг, сөс чогаадыр ужур-дузазын медресеп билир.

Сөс чогаадылганының кол аргаларын билир, оларны чижектерге бадыткап шыдаар.

Грамматика. Морфология

Чугаа кезектерин чугула демдектерин езугаар танып билир. Сөстүң хевирлериниң морфологтуг демдектерин (грамматиктиг уткаларын) тодарадып шыдаар. Сөстөрни шын бижиирде, оларның морфологтуг демдектеринге даяныр, тайылбырлап шыдаар.

Синтаксис

Өөрөнгөн синтаксистиг билиглерниң чугула демдектерин билир.

Хостуг чагыржылгалыг сөс каттыжышкыннарының янзы-бүрү хевирлерин, өзек болгаш чагырткан сөстөрни тодарадыр, оларның аразында холбааларын тып билир.

Домактың сөстен ылгалын бүзүредип шыдаар.

Чугааның сорулгазын тодарадып тывар, ону тургузуп-хевирлээриниң аргаларын шиңгээдип алыр: аас чугаага үн аяны, логиктиг ударение, сөстөрниң туружу; бижимел чугаага бижик демдектери, сөстөрниң туружу. Бөдүүн домактарның хевирлерин тодаратпышаан, домактың предикаттыг төвүн ылгаар.

Домактың ийиги черге кежигүннерин аңгылаар, оларның хевирлерин таныыр болгаш илереттинерин тодарадып шыдаар.

Бөдүүн домакты нарынчыдар чаңгыс аймак кежимгүннерни, адалгаларны, кирилде сөстөр болгаш домактарны, тускайлаашкынның янзы-бүрү хевирлерин тывар, оларны худа аас, бижимел чугаазынга чөп хереглеп шыдаар.

Бөдүүн болгаш нарын домактарның ылгалын билир. Нарын домактарның хевирлерин тодарадып, тып шыдаар; оларны чугаазынга ажыглаар.

Өске кижиниң чугаазын дамчыдарының аргаларын шиңгээдип алыр; ук конструкцияларны аас болгаш бижимел чугаазынга ажыглап билир.

Шын бижилге.

Грфика болгаш орфография

Алфавитти билир, словарьлар-биле ажылга ону хостуг ажыглаар.

Үннер болгаш үжүктөрни ылгап, тыва алфавиттиң үжүктөриниң аттарын билир.

Ажык болгаш ажык эвес үннерни бижикке аңгы-аңгы морфемаларга шын демдеглээр; оларның шын бижилгезин тайылбырлаарда, сөс тургузуунуң болгаш сөстүң чогааттынган аргазының аайы-биле сайгарылганы чорудар.

Өөрөнгөн дүрүмнериниң хемчээлинге дүүштүр аңгы, тудуштур, дефистеп бижиириниң нормаларын; чаңчыл езугаар, сөстөрниң морфемниг тургузуун барымдаалап шын бижиирин сагыыр.

Орфографтыг словарьны ажыглап мергежиир.

Пунктуация

Бижик демдектерин шын шилип салырда, домактың утка болгаш синтаксистиг тургузуун барымдаага ап билир.

Бижик демдектерин домактың сөөлүнгө (улулг сек, айтырыг, кыйгырыг демдектери), түңнекчи сөстүг болгаш түңнекчи сөс чок чаңгыс аймак кежигүннерге, адалгаларның янзы-бүрү хевирлеринге, деңнелгелиг бөлүглелдерге, тускайлаан кежигүннерге, киирилде сөстөрлиг болгаш киирилде домактарлыг домактарга бижик демдектерин салыр. Кол сөс биле сөглөкчининиң аразынга тирени салып билир.

Нарын домактарга бижик демдектерин шын салып билир.

Диалог болгаш дорт чугаалыг домактарга бижик демдектерин шын ажыглаар.

Чугаа. Харылзаалыг чугаа сайзырадылгасы

Чечен чогаалдан алган, публицистиг болгаш эртем-тайылбырлыг сөзүглелдерни медреселдиг, чүгүртү, шын болгаш аянныг номчууруншга таарымчалыг байдалды тургузар номчулга техниказын шиңгээдип алыр.

Харылзаалыг аас болгаш бижимел чугаада чугула болгаш ийиги чергениң информациязын ылгап билир.

Аас болгаш бижимел чугаа тургузар; номчаан азы дыңнаан сөзүглелиниң утказын катап чугаалаар; конспект тургузар; реферат бижири; чугааның байдалынга таарыштыр темазын, кол бодалын, чугаалаар чүүлүнүн планын тодарадып, ооң утказының логиктиг дес-дараалашкаан, литературлуг дылдың нормаларын сагывышаан, дылдың аргаларын билдиги ажыглап тургаш, боду худа сөзүглел тургузар. Аңгы-аңгы жанрларга хамааржыр (чечен чугаа, проблемниг очерк, репортаж, эссе дээш оон-даа өске) чогаадылар бижири.

Сөзүглелди сайгарары: чугааның стилин болгаш хевирин, темазын, ооң кол бодалын, ында домактарның харылзашкан кол аргаларын тодарадыр; өөрөнгөн стильдерниң болгаш чугааның хевирлериниң чугула демдектерин билир.

Чугаа культуразының чурумун, чугаа ужурларын шиңгээдип алган болур.

КОЛ ШКОЛАНЫ ДООСКАН ӨӨРЕНИКЧИЛЕРНИҢ БЕЛЕТКЕЛИН ХЫНААРЫНЫҢ НЕГЕЛДЕЛЕРИ

Өөреникчилерниң белеткелин хынаарының кол чүүлдери:

- дылдың грамматиктиг, лексиктиг, орфоэптиг, орфографтыг, пунктуастыг нормаларын билири;
- дылдың тургузуунуң дугайында кол билиглерин шиңгээдип алганы: фонетиктиг, лексиктиг, грамматиктиг болгаш сөзүглелдиң тургузуунуң дугайында;
- чугааның бүгү хевирлеринге мергежээни (дыңнап билири, чугаалап билири, номчуп билири, бижип билири).

Хыналданы организаастаарда стандарта кирген дыл, орфография, пунктуация болгаш чугаа чорудулганының талазы-биле өөреникчилерниң медреселдиг, боданып харыылаар айтырыгларын барымдаалаар.

Тайылбыр бижик

5 класстарга тыва дыл программазын Тыва Республиканың ниити өөрөдилгезиниң кол (долу эвес) школага тыва дыл талазы –биле күрүне стандарттарына дүүштүр тургускан. Программаны 5-9 класстарга тыва дыл программазын А.К.Ойдан-оол, Ш.Ч.Сат,

Н.Д.Сувандии; 10-11 класстарга тыва дыл болгаш 5-11 класстарга харылзаалыг чугаа сайзырадылгазының А.К.Ойдан-оолдуң өөредилге программазынга даянып тургускан.

Тыва дыл – тыва нацияның дылы болур. Ында тыва улустуң төрээн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының чедишкннери мөөңнеттинген. Ол дээрге тыва культураның – улустуң аас чогаалының, өске-даа янзыларының, театр уран чүүлүнүң болгаш уран чүүлдүң өске-даа янзыларының, парлалганың, эртемниң, ажыл-херекти чорударының, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң дылы апарган. Амгы үеде тыва дыл улустуң амыдыралының, ажыл-чорудулгазының бүгү-ле талаларында калбаа-биле ажыглаттынып турар. Тыва школаларга азы класстарга, өске-даа өөредилге черлеринге төрээн дылды өөредири уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй-хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрээн дылын шингээдип алыры – өөреникчилерге өске эртемнерни чедишкннерни билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерни калбартып, улуг салгалдың байлак дуржулгазын ажыглап билиринге чаңчыктырар.

Ажылдаар өөредилге ному: К.Б.Доржу, Н.Д.Сувандии. Тыва дыл. 5 класс. Ниити өөредилге организацияларынга өөредилге ному. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2016. – 224 ар.

Өөредилге ному РФ-тин ФКОС-түң негелделеринге дүүштүр ортумак ниити өөредилге черлеринин 5-11 класстарынга тыва аас чогаалы болгаш литературада чижек программага даянып кылдынган.

5-11 класстарга тыва дыл эртемниң утказы

Школага тыва дыл эртемни(курузун) өөредириниң программазында лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижиириниң болгаш бижик демдектерин салырының чаңчылдарын, аас болгаш бижимел чугааның чаңчылдарын, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерни киирген.

Төрээн дылдың школа курузунда теория-галазы-биле билиглерни ниити дыл эртемниң база амгы үеде тыва дыл эртемниң чедишкннерин барымдаалап тайылбырлаан.

**Тыва дыл эртемниң тургузуу
(5 класс)**

Программаны колдуунда шуушкак принцип ёзугаар тургускан. Чамдык берге болгаш улуг темаларны, чижээ, лексика, сөс чогаадылгазын чаңгыс эвес, аңгы-аңгы класстарга чадаланчак кылдыр өөредирин көрдүнгөн.

5-ки класска «Дыл дээрге кижилерниң харылзажырының чепсээ» деп дылдың ниитилел амыдыралынга уjur-дузазын көргүскөн, таныжылга сорулгалыг теманы кииргеш, эге класстарга өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары көрдүнгөн.

Катаптаашкын соонда «Синтаксис, пунктуация болгаш чугаа культуразы», «Лексика болгаш чугаа культуразы», «Фонетика. Графика, орфография», «Сөс тургузуу, сөс чогаадылгазы. Орфография» деп эгелерни өөренир. Аңаа улай «Морфология, орфография, чугаа культуразы» деп улуг бөлүктүн «Чүве ады», «Демдек ады», «Сан ады» деп кезектерин өөренир.

Школага тыва дылды өөредириниң сорулгалары болгаш кылыр ажилдары:

Школага тыва дылды башкылаарының сорулгалары мындыг:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижириниң болгаш бижик демдектерин салырының быжыг чаңчылдарын бээр;
- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарынының аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг илередииниң мергежилдери-биле чепсеглээр;
- өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларынга чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;
- өөреникчилерниң ниитилел амыдыралынга дылдың уjur-дузазының, хөгжүлдезиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында туружунуң дугайында бөдүүн билиглери-биле таныштырар;
- оларның логиктиг боданышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;
- төрөөн дылынга камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер, дылдың байлаан шингээдип алырынга өөреникчилерниң сонуургалын күштелдирер;
- өөреникчилерни патриотзмниң болгаш интернационализмниң ёзузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;
- ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажилдаарынга өөреникчилерни чаңчыктырар;
- өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;
- шын, медреселдиг, аянынг номчурунуң мергежилдерин сайзырадыр;
- төрөөн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарынга бүрүнү-биле ажыглаар;
- өөреникчилерни харыысалгалыг болурунга, өөредилгениң болгаш күш-ажылдың сагылчурумун сагырынга кижизидер.

5-ки класска тыва дылды өөредириниң шактар хуваалдазы

Кичээлдин темазы	Шагы	Хыналда ажил	Чугаа сайзырадылгазы
Чаагай чолдуг, алдар адым сенде тудуш, Чалгын, чакпам болуп чор сен, тыва дылым!	1		1
Катаптаашкын	2	1	1
Лексика	13	1	
Фонетика, орфография	21	1	1
Графика. Орфоэпия	3	1	1
Сөс тургузуу	9	2	
Сөс чогаадылгазы	4		
Морфология, орфография			
Чүве ады	20		
Демдек ады	9	4	4

Сан ады	11		
Синтаксис	8	2	1
Катаптаашкын	1		1
Ниити шагы	102	12	10

**5 –ки класстың өөреникчилериниң тыва дылга
шингээдиң алыр билиглеринге негелделер:**

- Сөстөрнүн лексиктиг, фонетиктиг, тургузуг талазы-биле, чугаа кезектериниң аайы-биле сайгарылгазын кылып билир.

- Чүве ады, демдек ады, сан адын сөзүглелдерден тып, танып билир.

- Чүве аттарының, демдек аттарының, сан аттарының грамматиктиг уткаларын, кол морфологтуг демдектерин, синтаксистиг ролун тодарадып билир. Укталган чүве аттарын, демдек аттарын тургузуп, чугаага шын ажыглап билир.

- **Орфографиядан** - сөстөргө 1-5 класстарга өөрөнгөн шын бижилге дүрүмнери таваржып турар черлерни тып, тайылбырлап шыдаар.

Тодаргайлаарга мындыг:

Сөс иштинге дакпырлаан ажык эвес үннерни (тт, сс,пп,кк, нн,мм) ийи үжүк-биле бижиир.

Географтыг аттарны, кудумчулар болгаш шөлдер аттарын, төөгүлүг болуушкуннар, чоннуң байырлалдарының аттарын улуг үжүктөр-биле бижиир. Номнар, солуннар, журналдар, чуруктар, кинофильмнер, шиилер, литература болгаш музыка чогаалдарының аттарын улуг үжүк-биле эгелеп бижиир болгаш оларны кавычкалар.

- **Пунктуациядан** – домактарда өөрөнгөн дүрүмнеринге бижик демдектерин тыпкаш, оларны тайылбырлап билир.

Адалгаларга бижик демдектерин салыр;

Болгаш, база, а, ынчалза-даа деп эвилелдер-биле болгаш эвилелдер чокка холбашкан чаңгыс аймак кезигүннерлиг домактарга бижик демдектерин салып билир.

Түңнекчи сөстөрнүн соонга ийи сек салыр, мурнунга тире салыр.

Нарын домактарда *ынчалза-даа, а, харын* деп удурланыштырар; *чүге дээрге, ынчангаи* деп чагырыштырар эвилелдерниң мурнунга биче секти салып билир.

Дорт чугааны кавычка-биле аңгылаар, авторнуң сөстөриниң соонга ийи сек, мурнунга тире демдекти салып билир.

Кол школаның (5-9 класстар) доозукчуларының тыва дылдың программазын шингээдип алгаш, чедип алыр **бот-тускайлаң түннелдеринге** дараазында чүүлдер хамааржыр:

1) кижиниң интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы салым-чаяанын база мөзү-бүдүш шынарларын сайзырадырынга төрөөн дылының чугулазын медресеп билири, уругларның билиг чедип алырынга ук дылдың ужур-утказын тодарадып, ону тыва чоннуң ыдыктыг, үнелиг эртинелериниң бирээзи деп билири;

2) тыва дылдың эстетиктиг үнелик медресеп билири; төрөөн дылынга ынак болгаш ону хүндүлөп, ол дээш чоргаарланыры; ону национал культураның кезээ кылдыр билип, арыг эдилээри;

3) дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарын болгаш сагыш-сеткилин хостуг илередирде четче ажыглап шыдаары; бодунуң чугаа-домаан хайгаарап, сайзырадып, экижидеринче чүткүлдүг болуру.

Метапредметтиг түннелдеринге (предметтен дашкаар азы ооң-биле чергелештир билип алыр харылзашкак чүүлдери) дараазында чүүлдер хамааржыр (5-9, 10-11 класстарга):

1) Чугаа чорудулгазының бүгү-ле хевирлерин ажыглап билири:

Дыңнаары болгаш номчууру:

- бижимел болгаш аас медээниң утказын шын билип алыры (чугааның утказы, сөзүглелдин темазы, кол утказы; кол болгаш немелде медээ);

- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин номчулганың янзы-бүрү хевирлеринге (сөзүглелден херек информацияны дилеп-тып номчууру (поисковый вид), чүгүртү азы улуг-каралап номчууру (просмотровый), таныжып номчууру (ознакомительный вид), шинчилел-сайгарылгалыг номчууру (изучающий вид)) таарыштыр ажыглап билири;

- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин шын дыңнап билири; дыңнаарының янзы-бүрү хевирлерин (бир кижиниң тайылбыр чугаазындан болгаш аудио-, видеотехникадан сөзүглелдин кайы-бир кезээн шилип алгаш дыңнаары, сөзүглелдин кыска утказы-биле таныжары болгаш ону тодазы-биле дыңнаары) ажыглап билири;

- информация ап болур чүүлдерден, ооң иштинде өөредиглиг компакт-дискилерден, Интернет четкизинден; янзы-бүрү словарьлардан тайылбыр номнардан (справочниктер) болгаш электроннуг шыгжамырлардан медээлерни тып билири;

- бердинген темага материалдарны тып, системажыдып билири; херек медээлерни боду тып билири; медээлерни чаартып азы ол-ла хевээр дамчыдып билири;

- сөзүглелдерниң утка, стилистика талазы-биле онзагайларын болгаш ажыглаан аргаларының аайы-биле дүүштүрүп болгаш деңнеп билири;

Чугаалаары болгаш бижиири:

- кылыр дээн ажил-херээниң сорулгаларын (хууда болгаш эштери-биле) тодазы-биле билип, кандыг-даа ажилды чурум аайы-биле кылып, чедип алган түннелдерин үнелеп, аас болгаш бижимел чугаага илередип билири;

- дыңнаан азы номчаан сөзүглелиниң утказын даалга езугаар дамчыдып (планны тургузуп, утказын чугаалап, допчулай бижип, үнелел берип) шыдаары;

- сөзүглелдин утказын, кымга хамаарыштырганын, чугааның байдалын барымдаалавышаан, аңгы-аңгы хевирлерге болгаш жанрларга тургузуп шыдаары;

- аас болгаш бижимел чугаага бодунуң бодалын хостуг илередири, сөзүглелдин тургузуунуң негелделерин сагыыры (бодалының ужур-уткалыын, дес-дараалашкаан, харылзаалыын, темага дүүшкээн дээш о.ө.); номчаан, дыңнаан, көргөн чүүлдеринге бодунуң хамаарылгазын шын илередири;

- монологтуң янзы-бүрү хевирлерин (тоожуушкун, чурумал, угаап бодааныышкын болгаш оларны холуй); диалогтуң янзы-бүрү хевирлерин: (хүндүлел аянын илередир диалог (этикетный диалог), айтырыг-харыы (диалог-расспрос), чугаалажып орар кижизин чугаа чорударынче кыйгылары (диалог-побуждение), өске кижини-биле бодал солчуру (диалог-обмен мнениями) дээш о.ө.) ажыглап билири;

- амгы тыва литературлуг дылда шын адалганың, лексиканың, грамматиканың кол

нормаларын, стиль нормаларын херек кырында ажыглап билири; бижимел чугаага шын бижилгениң, пунктуацияның кол дүрүмнерин сагыры;

- чугаа этикединиң нормаларын хажытпайн, чугаага киржип шыдаары; чугаа үезинде арын-шырайын болгаш шимчээшкиннерин эптиг болгаш шын алдынары;

- хүн бүрүде өөренип азы ажыл кылып турар үезинде бодунуң чугаазын хайгаарап билири; чугааның утказының болгаш шын ажыглалының аайы-биле бодунуң дылын үнелеп билири; дылында грамматиктиг болгаш чугаа частырыгларын тып болгаш эдип билири; бодунуң тургусканы сөзүглелин хоюглап азы эдип, =скертип, делгередиң билири;

- бодунуң үжилериниң мурнунга улуг эвес дыңнадыг, илеткелди кылып, рефераттың утказын дамчыдып билири; маргылдаалыг, чидиг айтырыгларны бадыткалдарга даянмышаан, шиитпирлеп билири;

2) алган билиглериң, мергежилдерин, чаңчылдарын хүн бүрүде амыдыралга ажыглап билири; төрөөн дылды өске эртемнерге билиг чедип алырының кол чепсээ кылдыр шын ажыглаары; ону өске-даа эртемнерде (даштыкы дыл, орус дыл болгаш чогаал дээш о.ө) дылдың аргаларын сайгарарыңга ажыглап билири;

3) долгандыр турар улус-биле харылзажып, кандыг-бир ажылды кылып тура, маргылдаалыг, чидиг айтырыглар шиитпирлээрде, эптиг чугаалажып, харылзажып билири; амыдыралчы болгаш ажыл-агыйжы чугаа үезинде чугаа культуразының негелделерин сагыры.

5-9 класстарны доозуп тура, доозукчулар дараазында **предметтиг түннелдерни** чедип алыр:

- Дылдың хүлээлгелериниң дугайында, тыва дыл – Россия Федерациязында Тыва Республиканың үндезин чурттакчылары тыва чоннуң төрөөн дылы база күрүне дылдарының бирээзи дээрзин, төрөөн дыл болгаш чоннуң культуразының сырый харылзаалыг болурун, төрөөн дылдың кижини бүрүзүнүң болгаш ниитилелдин амыдыралыңга ужур-дузазын билири;

- тыва дылдың гуманитарлыг эртемнер аразында болгаш ниити өөредилгеде туружун болгаш ужур-дузазын билири;

- төрөөн дылдың эртем талазы-биле үндезиннерин; оларның чадаларының болгаш билиглериң аразында харылзааларын шингээдиң алыры;

- дыл эртемниң кол баазалыг билиглериң болгаш ооң кезектерин шингээдири: дыл болгаш чугаа, харылзажыр чугаа, бижимел болгаш аас чугаа, монолог, диалог болгаш оларның хевирлери; чугааның байдалы; чугаа (чугаалажыр), эртем, публицистика, албан-херек, чечен чогаал стильдери болгаш оларның жанрлары, дылы; чугааның утка-хүлээлгелериниң аайы-биле хевирлери (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын); сөзүглел, сөзүгелелдин хевирлери; дылдың кол-кол кезектери, оларның демдектери болгаш чугаага ажыглалының онзагайларын шингээдиң алыры;

- тыва дылдың лексика болгаш фразеологиязының кол стилистиктиг курлавырларын, тыва литературлуг дылдың нормаларын (шын адалганың, грамматиктиг, орфографтыг, пунктуастыг), чугаа этикединиң дүрүмнерин шингээдири болгаш оларны херек кырында амыдыралга аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары;

- дылдың кол кезектерин, дылдың грамматиктиг категорияларын танып билири болгаш сайгарары, чугаага шын ажыглаары;

- сөстүң янзы-бүрү сайгарылгаларын (фонетиктиг, лексиктиг, морфемниг, морфологтуг), сөс каттыжышкынының болгаш домактың синтаксистиг сайгарылгазын шын кылып, сөзүглелдин тургузуунуң болгаш кол демдектериниң аайы-биле, дылдың кандыг хүлээлгелерин күүседип чоруурунуң болгаш уран аргаларны ажыглаанының аайы-биле сайгарары;

- лексиктиг болгаш грамматиктиг синонимнерни ажыглааныңдан кижиниң чугаазының чечен-мерген, а чечен чогаал дылының каас-чараш, байлак болу бээр аргаларын билири болгаш чугаазыңга шын ажыглаары;

- төрөөн дылдың эстетиктиг хүлээлгелерин медресеп билири, чечен чогаалдың дылын сайгарып тура, чугааның эстетиктиг талазын үнелеп билири.

Темазы	Кичээлдің хевири	Шагы	Планнаттынган түңнелдер	Бажыңга ажыл	Үези	
					план-биле үези	эрттирген үези
1-ги улдуң (24 шак)						
Чаагай чолум, алдар адым сенде тудуш, Чалгын, чакпам болуп чор сен, тыва дылым!	Кириилде кичээл	1	Тыва – Россия Федерациязының база бир кол булуңу. Тываның Россияга каттышканының кыска төөгүзү. Тыва дыл – тыва чоннуң төрөөн дылы. Дыл – кижилерниң харылзажыр чугула чепсээ. Бот-тускайлаң: бодунуң төрөөн дылынга сонуургалды күштелдирери. Метапредметтиг: орус дыл-биле деңнелге чорудар, түңнел үндүрер. Предметтиг: чугааның нормаларын шын сагыыр, бодап турар чүүлүн бадыткап өөренир.	Чогаадыг бижип эккээр «Мээң чуртум болгаш дылым дугайында бодалдар»		
Диктант «Кежээ»	Хыналда кичээл	1	1-4 класстарга алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: бойдуска хумагалыг болурунга чаңчыгар. Предметтиг: сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнавышаан бижири.	Өөрөнгөн дүрүмнерин катаптаар		
Частырыглар-биле ажыл	Сайгарылга кичээл	1	1-4 класстарга алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: бодунуң частырыгларын шын эдип билиринге чаңчыгар. Метапредметтиг: дүрүмнерни орус дыл-биле деңнеп көөрү. Предметтиг: сөзүглел-биле ажылдаарыңга өөренир.	Өөрөнгөн дүрүмнерин катаптаар		
Домак.	Катаптаашкын кичээл	1	Бөдүүн болгаш нарын домак. Чаңгыс аймак кежигүннерлиг домактар. Дорт чугаалыг домактар. Диалог. Бот-тускайлаң: бодунуң төрөөн дылынга сонуургалды күштелдирери. Метапредметтиг: орус дыл-биле деңнелге чорудар, түңнел	1 бөдүүн, 1 нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылып		

			үндүрер. Предметтиг: чугааның нормаларын шын сагыыр, бодап турар чүүлүн бадыткап өөренир.	эkkээр		
Чугаа кезектери.	Катаптаашкын кичээл	1	Чүве ады. Демдек ады. Ат орну. Кылыг сөзү. Наречие. Бот-тускайлаң: бодунуң төрөөн дылынга сонуургалды күштелдирери. Метапредметтиг: орус дыл-биле деңнелге чорудар, түңнел үндүрер. Предметтиг: чугааның нормаларын шын сагыыр, бодап турар чүүлүн бадыткап өөренир.	Бир домак ушта бижээш, чугаа кезектерин айтыр		
Лексика дугайында билиг. Сөстүң лексиктиг утказы	Чаа тема тайлбырлаарының кичээли	1	Лексика элээн каш уткалыг термин. Сөс-биле холбашкан билиглерни өөренир дыл эртеминиң бир адыры (кезээ). Сөс утказы. Сөстүң лексиктиг утказы. Бот-тускайлаң: чаа сөстер-биле сөс курлавырын байыдар. Метапредметтиг: орус-тыва словарьлар-биле ажылдап, сөстерни алфавит ёзугаар чыып өөренир. Предметтиг: сөстерниң утказын тып, тода кылдыр тайылбырлаар.	Арын 11, мергежилге 8 Арын 15. Мергежилге 15.		
Тайылбырлыг словарь дугайында. Орус дылдың тайылбырлыг словарьларының дугайында	Чаа тема тайлбырлаарының кичээли	1	Орус болгаш тыва дылдың тайылбырлыг словарьлары-биле ажылдап билири. Бот-тускайлаң: чаа сөстер-биле сөс курлавырын байыдар. Метапредметтиг: орус-тыва словарьлар-биле ажылдап, сөстерни алфавит ёзугаар чыып өөренир. Предметтиг: сөстерниң утказын тып, тода кылдыр тайылбырлаар.	Орус болгаш тыва дылдың тайылбырлыг словарьларыңдан 2 орус 2 тыва сөстерниң тайылбырын ушта бижип эkkээр		
Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстер	Чаа тема тайылбырлаарының кичээли	1	Сөстерниң чаңгыс болгаш хөй уткалыг болуру. Бот-тускайлаң: чаа чүүлдү шиңгээдиринге кичээңгейни угландыраар. Метапредметтиг: чижектер дузазы-биле деңнелге чорудар. Предметтиг: чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстерни, шын тодарадып, аңгылап чаңчыгар.	Арын 21. Мергежилге 28.		
Сөстүң дорт болгаш	Чаа тема	1	Сөстүң эң кол утказы. Баштайгы утказыңдан адырланып, аңаа	Арын 23. Мергежилге		

доора уткалары	тайылбырла арының кичээли		даянып, ооң-биле кандыг-бир дөмейлешкек чүүлү, демдээ азы кылдыныындан тывылган утказы. Тываның арзылаң мөгелери. Бот-тускайлаң: чаа чүүлдү шиңгээдирирге кичээңгейни угландыра. Метапредметтиг: чижектер дузазы-биле деңнелге чорудар. Предметтиг: чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөрни, шын тодарадып, аңгылап чаңчыгар.	31.		
Омонимнер	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Омонимнер болгаш оларның хевирлери. Бот-тускайлаң: сөс курлавырын байыдары. Метапредметтиг: темалыг бөлүктерге сөстөрни тып өөренир. Предметтиг: сөстөрни <i>омонимнер</i> деп ылгап турарын бадыткаар, сөстөрниң ниити аттарын тодарадыр.	Арын 27, мергежилге 38		
Лексиканың темалыг бөлүктери	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Дыл дугайында эртемниң өөренир кол чүүлү – сөс. Сөстөрни темалыг бөлүктерге чарары. Бот-тускайлаң: сөс курлавырын байыдары. Метапредметтиг: темалыг бөлүктерге сөстөрни тып өөренир. Предметтиг: сөстөрни <i>омонимнер</i> деп ылгап турарын бадыткаар, сөстөрниң ниити аттарын тодарадыр.	Арын 30, мергежилге 46		
Синонимнер дугайында билиг. Антонимнер дугайында билиг	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Уткалары дөмей азы чоок сөстөр. Синонимниг одуруг. Надя Рушеваның уран салым-чаяаны. Удурланышкак утканы илередип чоруур сөстөр. Антонимниг одуруг. Бот-тускайлаң: долгандыр турар бойдуска хумагалыг болуру. Метапредметтиг: синонимниг одуругда доминанта сөстүң барын сактып алыр, антонимниг одуругну синонимниг одуругдан ылгап өөренип алыр. Предметтиг: синонимниг одуруг тургузуп өөренир.	Арын 35. Мергежилге 56. Арын 38. Мергежилге 66.		
Табу болгаш эвфемизмнер	Чаа тема тайылбырла	1	Адап болбас болгаш оларны солаан сөстөр. Эвфемизмнерниң хевирлери. Бот-тускайлаң: адап болбас, хоруглуг сөстөрниң	Арын 41. Мергежилге 72.		

	арының кичээли		дылда барын чугулалап көөрү. Метапредметтиг: сөстүң бир сөстүң эвфемизм болурун бадыткап чаңчыгар. Предметтиг: табуларны эвфемизмнер-биле шын солуур.			
Лексиктиг сайгарылга кичээли	Практиктиг кичээл	1	Лексиктиг сайгарылганы кылырының чуруму. Бот-тускайлаң: адап болбас, хоруглуг сөстөрнүң дылда барын чугулалап көөрү. Метапредметтиг: сөстүң бир сөстүң эвфемизм болурун бадыткап чаңчыгар. Предметтиг: табуларны эвфемизмнер-биле шын солуур.	<i>Баш, хол</i> деп сөстөрнүң лексиктиг сайгарылгазын кылып эккээр		
Фразеологизмнер азы быжыг сөс каттыжышкыннары	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Утка талазы-биле бот-боттарындан чардынмас сөстөр. Бот-тускайлаң: сөс курлавырын байыдарыңга ролюн үнелеп көөрү. Метапредметтиг: фразеологизмнерге синонимнерни шын тып өөренир, сөстөрнүң чаңгыс лексиктиг утканы илередирин сактып алыр. Предметтиг: сөстөргө синонимниг одуруг тургузуп өөренир.	Арын 47. Мергежилге 81.		
Фразеологизмнерге быжыглаашкын	Практиктиг кичээл	1	Фразеологизмнернүң лексиктиг сайгарылгазын кылырының чуруму. Бот-тускайлаң: сөс курлавырын байыдарыңга ролюн үнелеп көөрү. Метапредметтиг: фразеологизмнерге синонимнерни шын тып өөренир, сөстөрнүң чаңгыс лексиктиг утканы илередирин сактып алыр. Предметтиг: сөстөргө синонимниг одуруг тургузуп өөренир.	<i>Ак сеткил, кызыл чудурук</i> деп фразеологизмнернүң лексиктиг сайгарылгазын кылып эккээр		
Лексикага катаптаашкын	Катаптаашкын кичээл	1	Лексикага алган билиглерин дес-дараалаштырып, чугаага шын ажыглап билири. Бот-тускайлаң: өөренип алган чүүлдерин катаптап, улам ыңай быжыглаары. Метапредметтиг: бөлүктөп ажылдаарыңга чаңчыгар. Предметтиг: сөзүглелдерден бердинген онаалгаларга шын тода харыыларны бээри.	Арын 49. Мергежилге 86. Арын 50, айтырылгарга аас-биле харыылаар		

Хыналда тест «Лексика»	Хыналда кичээл	1	Алган билиглерин системажыдып болуктеп билири. Бот-тускайлаң: өөренип алган чүүлдерин катаптап, улам ыңай быжыглаары. Метапредметтиг: бөлүктөп ажилдаарыңа чаңчыгар. Предметтиг: сөзүглелдерден бердинген онаалгаларга шын тода харыыларны бээри.	«Лексика» деп кезекти катаптаар		
Фонетика дугайында билиг. Чугаа органнары болгаш чугаа үннери	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Чугаа үннери. Чугаа үннерин дылдың фонетика деп кезээнге өөренир. Чугаа органнары. Бот-тускайлаң: үннерни адап турда, чугаа органнарының киржилгезин кичээңгейге алыр. Метапредметтиг: үннерни шын адап, сөсте үннер болгаш үжүктерниң дүүшпес чылдагаанын тодарадып, деңнеп өөренир. Предметтиг: сөстөрни транскрипциялаар, артикуляция, транскрипция деп терминнерниң ылгалдарынче кичээңгей салыр.	Арын 53. Мергежилге 93.		
Артикуляция болгаш транскрипция дугайында эге билиг	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Чугаа органнары. Артикуляция деп термин. Транскрипция. Бот-тускайлаң: үннерни адап турда, чугаа органнарының киржилгезин кичээңгейге алыр. Метапредметтиг: үннерни шын адап, сөсте үннер болгаш үжүктерниң дүүшпес чылдагаанын тодарадып, деңнеп өөренир. Предметтиг: сөстөрни транскрипциялаар, артикуляция, транскрипция деп терминнерниң ылгалдарынче кичээңгей салыр.	Арын 54. Мергежилге 97.		
Дылдың үн системазы: ажык болгаш ажык эвес үннер	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Ажык болгаш ажык эвес үннерниң артикуляциязы. Ажык болгаш ажык эвес үннерни адаарының ылгалы. Бот-тускайлаң: үннерниң адалгазынче кичээңгейни угландыраары. Метпреддеметтиг: схема-биле ажилдаар, ажык үннерниң бөлүктериниң онзагайын сактып алыр. Предметтиг: ажык үннерниң адалгазын хайгаараар.	Арын 56, мергежилге 102		

Ажык үннерниң бөлүктээшкини	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Кыска болгаш узун ажык үннер. Тыва дылда 24 ажык үн бар. Бот-тускайлаң: үннерниң адалгазынче кичээнгейни угландыраары. Метпредметтиг: схема-биле ажилдааар, ажык үннерниң бөлүктөрүниң онзагайын сактып алыр. Предметтиг: ажык үннерниң адалгазын хайгаараар.	Арын 58, мергежилге 106		
Диктант «Аткылажышкын»	Хыналда кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: бойдуска хумагалыг болурунга чаңчыгар. Предметтиг: сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнавышаан бижири.	Өөрөнгөн темаларын катаптаар		
Частырыглар-биле ажил	Сайгарылга кичээл	1	Частырыгларын тодарадып, оларны дүрүмнерни ажыглап утргаш, эдип билири. Бот-тускайлаң: бодунуң частырыгларын шын эдип билиринге чаңчыгар. Метапредметтиг: дүрүмнерни орус дыл-биле деңнеп көөрү. Предметтиг: сөзүглел-биле ажилдаарынга өөренир.	Дүрүмнерни катаптаар		
2-ги улдуң (24 шак)						
Ажык үннерниң бөлүктээшкини деп темага быжыглаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Кадыг болгаш чымчак ажык үннер. Аяннажылга. Бот-тускайлаң: үннерниң адалгазынче кичээнгейни угландыраары. Метпредметтиг: схема-биле ажилдааар, ажык үннерниң бөлүктөрүниң онзагайын сактып алыр. Предметтиг: ажык үннерниң адалгазын хайгаараар.	Арын 60. Мергежилге 112.		
Өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөр, оларны шын бижири	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Өктүң ажык үннери. Өк-биле адаар ажык үннерни шын бижири. Ъ бижиир 9 сөстү шын бижириниң чуруму. Бот-тускайлаң: чоннуң чаңчылдарынхүндүлөп билири. Метапредметтиг: ук ажык үннерниколдуунда чаңгыс ажык үжүктөр-биле демдеглээрин сактып алыр. Предметтиг: ъ бижиир сөстөргө кожумактар немешкен таварылгада шын	Арын 63. Мергежилге 116.		

			биирин хайгаараар.			
Өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөр, оларны шын бижииринге быжыглаашкын	Быжыглаашкын кичээл	1	Транскрипция. Орус дылда транскрипцияның онзагайы. Бот-тускайлаң: чоннуң чаңчылдарынхүндүлөп билири. Метапредметтиг: ук ажык үннерниколдуунда чаңгыс ажык үжүктөр-биле демдеглээрин сактып алыр. Предметтиг: ь бижиир сөстөргө кожумактар немешкен таварылгада шын биирин хайгаараар.	Арын 66. Мергежилге 121		
Ажык үннерни сайгарарының чуруму	Сайгарылга кичээл	1	Ажык үннерниң фонетиктиг сайгарылгазын кылыры. Бот-тускайлаң: өөренип алган чүүлдерин катаптап, улам ыңай быжыглаары. Метапредметтиг: бөлүктөп ажылдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: сөзүглелдерден бердинген онаалгаларга шын тода харыыларны бээри.	<i>Пар, оол, баш</i> деп сөстөрниң ажык үннерин сайгарып эkkээр		
Й үннүг ажык үжүктөр (я, е, ё, ю), оларны шын бижири болгаш ажыглаары	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Ийи үн илередир үжүктөр. Ийи үн илередир үжүктөрни шын бижири. Бот-тускайлаң: аас чогаалының хевирлеринге ынак болуру. Метапредметтиг: үлегер домактарны орус дылче очулдуруп. Предметтиг: ийи үн илередир үжүктөрни аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглаары.	Арын 68. Мергежилге 126		
Ажык эвес үннерниң бөлүктээшкини. Дүлей, ыыткыр, аяар ажык эвес үннер	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Ажык эвес үннерни ыыт, дааштың киржилгезиниң аайы-биле 3 бөлүккө чарары. Идекпейлиг үн ораннары. Бот-тускайлаң: куштарга ынак болуру. Метапредметтиг: чуруктар-биле ажылдаар. Предметтиг: сөзүглел-биле ажылдаар.	Арын 70. Мергежилге 130		
Күштүг, кошкак болгаш эң кошкак ажык эвес үннер	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Ажык эвес үннерниң бөлүктөри. Бот-тускайлаң: төрөөн чериниң бойдузунга ынак болуру. Метапредметтиг: ылгалдарын деңнеп тургаш тодарадыры. Предметтиг: үннерге характеристика бээр, үннерни шын бижип өөренир.	Арын 72. Мергежилге 133		

Ажык эвес үннерниң үжүктөрүн шын бижиири	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Тыва дылда сөс эгезинге, сөс сөөлүнгө ажык эвес ужулктарни бижиириниң онзагайлары. Бот-тускайлаң: төрөөн чериниң бойдузунга ынак болуру. Метапредметтиг: ылгалдарын деңнеп тургаш тодарадыры. Предметтиг: үннерге характеристика бээр, үннерни шын бижип өөренир.	Арын 74. Мергежилге 138		
Ажык эвес үннерни сайгарарының чуруму	Сайгарылга кичээл	1	Ажык эвес үннерниң фонетиктиг сайгарылгазын кылыры. Бот-тускайлаң: өөренип алган чүүлдерин катаптап, улам ыңай быжыглаары. Метапредметтиг: бөлүктөп ажилдаарына чаңчыгар. Предметтиг: сөзүглелдерден бердинген онаалгаларга шын тода харыыларны бээри.	<i>Пар, оол, баш</i> деп сөстөрниң ажык эвес үннерин сайгарып ээкээр		
Т-Д, П-Б деп үннерниң үжүктөрүн шын бижиири. Сөске ажык эвес үннерниң каттыжар чуруму. Сөске ажык эвес үннерниң дөмейлежири	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Сөс эгезинге ыткыр азы дүлөй үжүктү шын бижиири. Чаңчыл езугаар сөс эгезинге Т бижиир сөстөр. Ассимиляция. Долу болгаш долу эвес ассимиляция. Бот-тускайлаң: аас чогаалының хевирлеринге ынак болуру. Метапредметтиг: чуруктар-биле ажилдаар. Предметтиг: т/д деп үннерниң артикуляциязын берип өөренир.	Арын 76. Мергежилге 144. Арын 80. Мергежилге 151		
Графика, ооң хевирлери. Алфавит. Ъ болгаш ь демдектерни хереглээри	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Графика, алфавит, орфография деп терминнер. Латин графикага үндезилеттинген алфавит, амгы тыва алфавит. Бот-тускайлаң: сагылга-чурумнуг болуру. Метапредметтиг: латин алфавит-биле бижиттинген сөзүглелдер-биле ажилдаар, орус дылдан үлегерлээн сөстөрни шын бижип чаңчыгар. Предметтиг: сөстөрни алфавит езугаар бижиир, шын бижилгезин тайылбырлаар.	Арын 85. Мергежилге 159		
Сөс иштинге ажык эвес үннерниң ыткыр	Чаа тема тайылбырлары	1	Дүлөй үннерниң ыткыр хевирлери-биле солчу бээри. Бот-тускайлаң: сагылга-чурумнуг болуру. Метапредметтиг: латин	Арын 87. Мергежилге 162.		

болгаш дүлей хевирлериниң солчуру. Сөске кожумактарның немежир чуруму	арының кичээли		алфавит-биле бижиттинген сөзүглелдер-биле ажилдаар, орус дылдан үлегерлээн сөстөрни шын бижип чаңчыгар. Предметтиг: сөстөрни алфавит езугаар бжиир, шын бижилгезин тайылбырлаар.			
Слог болгаш ооң хевирлери. Сөстү көжүрериниң чуруму. Ударение дугайында билиг. Тыва дылда ударениениң хевирини, туружу.	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Слогту ажык үн тургузар. Ударение деп термин. Ударениениң хевирлери. Бот-тускайлаң: Төрээн черинге ынак болуру, ону камнап, кадагалаары. Метапредметтиг: Орус дылда слогтуң хевирлери-биле деңнелге кылыр. Предметтиг: Сөстү шын көжүрериниң чурумун сактып алыр.	Арын 89. Мергежилге 167.		
Фонетиктиг сайгарылга	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Фонетиктиг сайгарылганың чуруму. Сөстөрниң үн, үжүк анализин сайгарып билири. Бот-тускайлаң: Сайгарылганың чурумун сактып алыры. Метапредметтиг: Сөстү үлегер ёзугаар сайгарып өөренир. Предметтиг: Сөстөрниң фонетиктиг сайгарылгазын кылыр.	Арын 90. Мергежилге 168.		
Орфоэпия дугайында билиг. Тыва орфоэпияның чугула айтырыглары: нарын сөстөрниң шын адалгазы.	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Орфоэпия деп термин. Нарын сөстөрни шын адаары. Бот-тускайлаң: Дылдың онзагай хевирлеринче кичээнгейни угландыраары Метапредметтиг: Сөстөрни шын адап өөренир. Предметтиг: Литературтүг номчулгага дүүшпес сөстөрни сөзүглелден тывар.	Чогаадыг бижип эккээр «Мээң эжим биле мен»		
Фонетикага катаптаашкын. Хыналда тест «Фонетика»	Хыналда кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Өөренип алган чүүлдерин катаптап, улам ыңай быжыглаары. Метапредметтиг: Бөлүктөп база эжеш ажилдаарына чаңчыгар. Предметтиг: Сөстөрниң фонетиктиг	Арын 91. Айтырыгларга харыылаар		

			сайгарылгазын кылыр. Сөзүглелдер-биле ажилдаар.			
Сөстүң уткалыг кезектери	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Морфема, дазыл, төрөл сөстөр деп терминер. Бот-тускайлаң: Номчулгага сундулуг болуру. Метапредметтиг: Орус дылдың морфемалары-биле деңнелге чорудуп, ылгалдарын тодарадыр. Предметтиг: Сөс тургузуунга сайгарылгалар кылыр.	Арын 94. Мергежилге 176. Арин 96. Мергежилге 182		
Дөс дугайында билиг	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Сөстүң өскертилге кожумаа чок кезээ. Укталган болгаш укталбаан дөс. Бот-тускайлаң: Аас чогаалының хевирлеринге ынак болуру. Метапредметтиг: Сөстен бөдүүн, нарын дөстөрни тургузуп; укталган, укталбаан дөстөрни тодарадып өөренир. Предметтиг: Өскертилге кожумактарының дазылга, дөске каттышкан чурумун тайылбырлап чаңчыгар.	Арын 97. Мергежилге 185		
Өскертилге кожумактары	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Өскертилге кожумааның чогаадылга кожумааның соонга турары. Дүрүмге таарышпайн баар таварылга. Өскерлир чугаа кезектери. Бот-тускайлаң: Аас чогаалының хевирлеринге ынак болуру. Метапредметтиг: Сөстен бөдүүн, нарын дөстөрни тургузуп; укталган, укталбаан дөстөрни тодарадып өөренир. Предметтиг: Өскертилге кожумактарының дазылга, дөске каттышкан чурумун тайылбырлап чаңчыгар.	Арын 99. мергежилге 189		
Диктант «Эки дузалакчы» ар.48	Хыналда кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: бойдуска хумагалыг болурунга чаңчыгар. Предметтиг: сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнавышаан бижири.	Өөрөнгөн темаларын катаптаар		
Частырыглар-биле ажил	Сайгарылга кичээл	1	Частырыгларын тодарадып, оларны дүрүмнерни ажыглап утргаш, эдип билири. Бот-тускайлаң: бодунуң частырыгларын шын эдип билиринге чаңчыгар. Метапредметтиг:	Дүрүмнерни катаптаар		

			дүрүмнерни орус дыл-биле деңнеп көөрү. Предметтиг: сөсүглел-биле ажилдаарыңга өөренир.			
Морфемниг сайгарылга	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Сөс тургузуун сайгарарының чуруму. Бот-тускайлаң: Аас чогаалының хевирлеринге ынак болуру. Метапредметтиг: Сөстен бөдүүн, нарын дөстөрни тургузуп; укталган, укталбаан дөстөрни тодарадып өөренир. Предметтиг: Өскертилге кожумактарының дазылга, дөске каттышкан чурумун тайылбырлап чаңчыгар.	Ажилчыннар, булуттаар, чаъстаар деп сөстөрниң тургузуун сайгарар		
Хыналда тест «Сөс тургузуу»	Хыналда кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Малчын кижиниң ажылын хүдүлөп билири. Метапредметтиг: Сөстү ийи дылга деңге сайгарып, деңнелге чорудар. Предметтиг: Сөс тургузуунга сайгарылгалар кылыр.	Дүрүмнерни катаптаар		
Частырыглар-биле ажил	Сайгарылга кичээл	1	Частырыгларын тодарадып, оларны дүрүмнерни ажыглап утргаш, эдип билири. Бот-тускайлаң: бодунуң частырыгларын шын эдип билиринге чаңчыгар. Метапредметтиг: дүрүмнерни орус дыл-биле деңнеп көөрү. Предметтиг: сөсүглел-биле ажилдаарыңга өөренир.	Дүрүмнерни катаптаар		
3-кү үлдүң (30 шак)						
Сөс тургузуунга катаптаашкын	Катаптаашкын кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: бодунуң частырыгларын шын эдип билиринге чаңчыгар. Метапредметтиг: дүрүмнерни орус дыл-биле деңнеп көөрү. Предметтиг: сөсүглел-биле ажилдаарыңга өөренир.	Арын 100. Айтырыгларга харыылаар		
Сөс чогаадылгасы. Морфологтуг арга	Чаа тема тайылбырларының	1	Кожумактыг арга-биле чаа сөстөрниң чогааттынары. Бот-тускайлаң: Янзы-бүрү мергежилдерни хүндүлөп билири. Метапредметтиг: Орус дылда суффикстер дузазы-биле	Арын 104. Мергежилге 203		

	кичээли		тургустунган сөстөрнү тыва дылче очулдуруп. Схемалар ёзугаар сөстөр чогаадыр. Предметтиг: Сөстөрдөн аңгы-аңгы чугаа кезектери тургузуп өөренир.			
Синтаксистиг арга-биле (ийи дөстүң каттышканындан) чаа сөстү чогаадыры	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Ийи дөстүң каттышканы-биле чаа сөстүң тургустунары. Синтаксистиг арганың кол-кол бөлүктөри. Бот-тускайлаң: Янзы-бүрү мергежилдерни хүндүлөп билири. Метапредметтиг: Орус дылда суффикстер дузазы-биле тургустунган сөстөрнү тыва дылче очулдуруп. Схемалар ёзугаар сөстөр чогаадыр. Предметтиг: Сөстөрдөн аңгы-аңгы чугаа кезектери тургузуп өөренир.	Арын 109. Мергежилге 213.		
Сөс сайгарылгазы	Сайгарылга кичээл	1	Синтаксистиг болгаш морфологтуг арга-биле тургустунган сөстөрнү сайгарарының чуруму. Бот-тускайлаң: Оюннуң амыдыралга салдарын үнелээри. Метапредметтиг: Ребустарда нарын сөстөрнү тывар, темалыг бөлүүн тодарадыр. Таблицаалар-биле ажилдаар. Предметтиг: Синтаксистиг арга-биле тургустунган сөстөрнү сөзүглелден тып, тайылбырлап өөренир.	Арын 110, айтырыгларга харыылаар		
Сөс чогаадылгазынга катаптаашкын	Катаптаашкын кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Оюннуң амыдыралга салдарын үнелээри. Метапредметтиг: Ребустарда нарын сөстөрнү тывар, темалыг бөлүүн тодарадыр. Таблицаалар-биле ажилдаар. Предметтиг: Синтаксистиг арга-биле тургустунган сөстөрнү сөзүглелден тып, тайылбырлап өөренир.	<i>Ажылчын, булуттаар, хек-даван, чээрби деп сөстөрнү сайгарар</i>		
Чугаа кезектери.	Чаа тема тайылбырла арының	1	Тускай, дузалал чугаа кезектери. Аян сөзү. Бот-тускайлаң: Төрээн дылын хүндүлөп билири. Метапредметтиг: Орус дылда чугаа кезектери-биле деңнээр, аттарын очулдуруп.	Чогаадыг бижип эккээр «Мээң сумкамда чүү бар». Чүве аттарының		

	кичээли		Предметтиг: Чүве атарының темалыг бөлүктөрүн тодарадыр.	адаан шыяр		
Чүве ады. Чүве адының ниити утказы, грамматиктиг демдектери	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Чүве аттарының темалыг бөлүктөрү. Бот-тускайлаң: Төрээн дылын хүндүлөп билири. Метапредметтиг: Орус дылда чугаа кезектери-биле деңнээр, аттарын очулдулар. Предметтиг: Чүве атарының темалыг бөлүктөрүн тодарадыр.	Арын 115. Мергежилге 220		
Тодаргай болгаш туугай чүве аттары. Хуу болгаш ниити чүве аттары	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Тодаргай болгаш туугай деп терминнер. Хуу болгаш ниити деп терминнер. Хуу чүве аттарыга хамааржыр сөстөр. Бот-тускайлаң: Чоннуң культуразына ынак болуру. Метапредметтиг: Делегей кандыг сурагылыг музейлер билирин чугаалаар. Предметтиг: Сөзүглелдер-биле ажилдаар.	Арын 117. Мергежилге 225. Арын 121. Мергежилге231		
Хуу чүве аттарын шын адаары болгаш бижири	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Улуг үжүк-биле бижиир хуу чүве аттары. Бот-тускайлаң: Чоннуң культуразына ынак болуру. Метапредметтиг: Делегей кандыг сурагылыг музейлер билирин чугаалаар. Предметтиг: Сөзүглелдер-биле ажилдаар.	Арын 124. Мергежилге237.		
Чүве аттарының бичеледир чассыдар хевирлери	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Бичеледип, чассыткан утканы дамчыдып турар кожумактар. Бичеледир, чассыдар кожумактарның кижилерниң хуу аттарына ажыглаттынары. Бот-тускайлаң: Чоннуң культуразына ынак болуру. Метапредметтиг: Делегей кандыг сурагылыг музейлер билирин чугаалаар. Предметтиг: Сөзүглелдер-биле ажилдаар.	Арын 128. Мергежилге 245		
Чүве аттарының саны	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Чүве аттарының сан талазы-биле хевирлери. Чаңгыстың санында чүве адының хөй чүвени илередири. Бот-тускайлаң: Эш-өөрү-биле эп-найыралдыг болуру. Метапредметтиг: Океаннар, далайлар аттары бижиир. Предметтиг: Чүве аттарына Хөйнуң санының кожумаан шын салыр.	Арын 131. Мергежилге 253		

Чүве аттарының сан кожумактарын шын бижири	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Хөйнүң санының кожумактарын шын бижири. Бот-тускайлаң: Эш-өөрү-биле эп-найыралдыг болуру. Метапредметтиг: Океаннар, далайлар аттары бижиир. Предметтиг: Чүве аттарынга Хөйнүң санының кожумаан шын салыр.	Арын 134. Мергежилге 260.		
Чүве аттарының хамаарылга хевири болгаш ооң кожумактары	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Чүзү? Чүлери? деп айтырыгларга харыылаттынар сөстөр. Хамаарылга хевириниң кожумактары. Бот-тускайлаң: Төрел аттарны чугаазынга ажыгап билири. Метапредметтиг: Мал төлдериниң аттарын орус дылче очулдурар. Предметтиг: Сөзүглелдер-биле ажылдаар.	Арын 137. Мергежилге 269.		
Чүве аттарының хамаарылга кожумактарын шын бижири	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Ажык, ажык эвес үннер, -рт, -г деп кожумактар-биле төнгөн сөстөргө хамаарылга хевириниң кожумактарын шын бижири. Бот-тускайлаң: Төрел аттарны чугаазынга ажыгап билири. Метапредметтиг: Мал төлдериниң аттарын орус дылче очулдурар. Предметтиг: Сөзүглелдер-биле ажылдаар.	Арын141. мергежилге 278		
Үлегерлеп алган чүве аттарының хамаарылга кожумактарын шын бижири	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Үлегерлеп алган чүве аттарының хамаарылга кожумактарын шын бижириниң дүрүмнери. Бот-тускайлаң: Күш-ажылга ынак болуру. Метапредметтиг: Үлегерлеп алган чүве аттарының уткаларын тайылбырлаар. Предметтиг: Үлегерлээн чүве аттарының шын бижилгезин тайылбырлап, оларның кожумактарын демдеглеп өөренир.	Арын 146. Мергежилге 289		
Чүве аттарының падежтери. Адаарының падежи	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Падежтерниң грамматиктиг хевирлери. Адаарының падежиниң синтаксистиг ролю. Бот-тускайлаң: Бойдуска ынак , аңа хумагалыг болуру. Метапредметтиг: Чурук-биле ажылдаар. Хем, сүгнүң кижиге ажык-дузазын чугаалаар. Предметтиг: Адаарының падежинде чүве адының домакка	Арын 150. Мергежилге 297		

			ролюн тайылбырлаар.			
Хамаарыштырарының падежи. Онаарының падежи	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Хамаарыштырарының болгаш онаарының падежтериниң кожумактары, синтаксистиг ролю. Бот-тускайлаң: Чурттап турар оран-савазынга камныг. Аңаа ынак болуру. Метапредметтиг: Орус дыл-биле деңнелге кылыр. Предметтиг: О.п. чүве аттарының кылдыныгының туружун илередип болурун хайгаараар.	Арын 153. Мергежилге 303. Арын 156. Мергежилге 309.		
Бээриниң падежи. Турарының падежи	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Бээриниң болгаш турарының падежтериниң кожумактары, синтаксистиг ролю. Бот-тускайлаң: Тараага хумагалыг болуп, ону үнелеп билири. Метапредметтиг: Бөлүктөп база эжеш ажилдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: Т.п. чүве аттары чүнү илередип турарын тодарадыр.	Арын 160. Мергежилге 319. Арын 163. Мергежилге 326.		
Үнериниң падежи. Углаарының падежи	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Үнериниң болгаш углаарының падежтериниң кожумактары, синтаксистиг ролю. Бот-тускайлаң: Чонунуң төөгүзүн, эрткен оруун билир болуру. Метапредметтиг: Тывызыктар харыызы чүруур. Предметтиг: У.п. чүве аттарының домакка ролюн тайылбырлаар. Сөзүглелден Ү.п. чүве аттарын тып өөренир.	Арын 168, мергежилге 336. Арын 170, мергежилге 342		
Чүве аттарының падеж кожумактарын шын бижири	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Падеж кожумаа немежирге, дакпырлап бижиир ажык эвес үннер. Бот-тускайлаң: Куштарга ынак болуру. Метапредметтиг: Бодунуң школаже кээр оруунуң маршрутун чугаалаар. Предметтиг: Карточкалар болгаш тестилер-биле ажилдаар.	Арын 171. Мергежилге 344		
Үлегерлеп алган сөстөрниң сан, падеж хевирлерин шын бижири	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Орус дылдан үлегерлеп алган сөстөрни чугаага шын ажыглаары. Бот-тускайлаң: Куштарга ынак болуру. Метапредметтиг: Бодунуң школаже кээр оруунуң маршрутун чугаалаар. Предметтиг: Карточкалар болгаш тестилер-биле	Арын 176. Мергежилге 353		

			ажылдаар.			
Чүве адының морфологтуг сайгарылгазы	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Чүве адының морфологтуг сайгарылгазының чуруму. Бот-тускайлаң: бодунуң частырыгларын шын эдип билиринге чаңчыгар. Метапредметтиг: дүрүмнерни орус дыл-биле деңнеп көөрү. Предметтиг: сөсүглел-биле ажилдаарыңга өөренир.	Арын 177. Мергежилге 354		
Чүве адынга катаптаашкын. Хыналда тест «Чүве ады»	Хыналда кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: бодунуң частырыгларын шын эдип билиринге чаңчыгар. Метапредметтиг: дүрүмнерни орус дыл-биле деңнеп көөрү. Предметтиг: сөсүглел-биле ажилдаарыңга өөренир.	<i>Сал, дээр, терге</i> деп сөстөрниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр		
Диктант «Солдат чанып орган» ар.66	Хыналда кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: төрөөн черинге ынак болурунга чаңчыгар. Предметтиг: сөсүглелди кичээнгейлиг дыңнавышаан бижири.	Өөрөнгөн темаларын катаптаар		
Частырыглар-биле ажил	Сайгарылга кичээл	1	Частырыгларын тодарадып, оларны дүрүмнерни ажыглап утргаш, эдип билири. Бот-тускайлаң: Сайгарылганың чурумун сактып алыры. Метапредметтиг: Сөстү үлгерге ёзугаар сайгарып өөренир. Предметтиг: Сөстөрниң морфологтуг сайгарылгазын чорудар.	Дүрүмнерни катаптаар		
Демдек адының грамматиктиг утказы	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Чүвениң ылгавырлыг демдөөн илередир өскерилбес тускай чугаа кезээ. Бот-тускайлаң: Чылгы малга ынак, аңаа кичээнгейлиг болуру. Метапредметтиг: Схемалар-биле ажилдаар. Предметтиг: Чылгы малдың чүзүнүн илереткен демдек аттары бижиир.	Арын 183. Мергежилге 364		

Демдек аттарының тургузуунуң аайы-биле бөлүктери болгаш чогаадылгасы	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Тургузуунуң аайы-биле бөлүктери. Укталган болгаш укталбаан демдек аттары. Бот-тускайлаң: Чылгы малга ынак, аңаа кичээнгейлиг болуру. Метапредметтиг: Схемалар-биле ажылдаар. Предметтиг: Чылгы малдың чүзүнүн илереткен демдек аттары бижиир.	Арын 187. Мергежилге 372.		
Шынарының демдек аттары, оларның чадалары	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Шынарының демдек адының чадалары. Чүвелерниң хевирин көргүзөр демдек аттары. Бот-тускайлаң: Номнуң эртем-билиг чедип алырынга ажыктын билир болуру. Метапредметтиг: Орус дыл-биле деңнелге кылыр. Предметтиг: Демдек аттарының чадаларын тургузар.	Арын 192. Мергежилге 378.		
Демдек аттарының темалыг бөлүктери	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Демдек адының темалыг бөлүктөрүн чугаага шын ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Номнуң эртем-билиг чедип алырынга ажыктын билир болуру. Метапредметтиг: Орус дыл-биле деңнелге кылыр. Предметтиг: Демдек аттарының чадаларын тургузар.	Арын 196, мергежилге 389		
Хамаарылганың демдек аттары	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Хамаарылганың демдек аттарының грамматиктиг утказы. Хамаарылганың демдек аттарын шын тодарадыры. Бот-тускайлаң: Төрээн черинге ынак болуру. Метапредметтиг: Сөс каттыжышкындарын орус дылче очулдуруп. Предметтиг: Демдек аттарының кожумактарын тодарадыр.	Арын 199, мергежилге 396		
4-кү үлдүң (24 шак)						
Демдек адының синтаксистиг хүлээлгези	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Демдек аттарының кандыг кежигүн болуру. Демдек аттарын шын сайгарып билири. Бот-тускайлаң: Төрээн черинге ынак болуру. Метапредметтиг: Сөс каттыжышкындарын орус дылче очулдуруп. Предметтиг: Демдек аттарының	Арын 203, мергежилге 403		

	кичээли		кожумактарын тодарадыр.			
Демдек адының морфологтуг сайгарылгазы	Сайгарылга кичээл	1	Демдек адының морфологтуг сайгарылгазының чуруму. Бот-тускайлаң: Сайгарылганың чурумун сактып алыры. Метапредметтиг: Сөстү үлгере ёзугаар сайгарып өөренир. Предметтиг: Сөстерниң морфологтуг сайгарылгазын чорудар.	Арын 204, айтырылгарга харыылаар		
Демдек адынга катаптаашкын	Катаптаашкын кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Чараш аажы-чаңныг болуру. Метапредметтиг: Бөлүктеп база эжеш ажилдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: Өөренип алгаш чүүлдерин катаптап, быжыглаары.	Арын 207, мергежилге 409		
Хыналда тест «Демдек ады»	Хыналда кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Чараш аажы-чаңныг болуру. Метапредметтиг: Бөлүктеп база эжеш ажилдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: Өөренип алгаш чүүлдерин катаптап, быжыглаары.	<i>Достак, борбак, салам</i> деп сөстерниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр		
Сан адының утказы	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Сан ады тускай чугаа кезээ. Араб, рим, чурагай сан аттары. Бот-тускайлаң: Төрээн чериниң төөгүзүнге сонуургалдыг болуру. Метапредметтиг: Араб, рим чурагайларның шын бижилгезинде ылгалдарын хайгаараар. Предметтиг: Сан аттарынга кожумактар немешкенде шын бижилгезин хайгаараар. Сан аттарын тургузуг аайы-биле аңгылап өөренир.	Арын 210, мергежилге 417.		
Сан адының морфологтуг тургузуу. Бедүүн, нарын,	Чаа тема тайылбырларының	1	Тургузуунуң аайы-биле сан аттарының бөлүктери. Бот-тускайлаң: Күш-культурага ынак болуру. Метапредметтиг: Чижектер бодаар. Предметтиг: Сан аттарының утка талазы-	Арын 213, мергежилге 423.		

каттышкан сан аттары	кичээли		биле бөлүктөрүн тодарадыр.			
Сан адының бөлүктери. Түң сан ады	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Түң сан ады каш? чеже? деп айтырыгларга харыылаттынар. Араб чурагайлар-биле демдеглеттинген түң сан аттарын шын бижири. Бот-тускайлаң: Күш-культурага ынак болуру. Метапредметтиг: Чижектер бодаар. Предметтиг: Сан аттарының утка талазы-биле бөлүктөрүн тодарадыр.	Арын 216, мергежилге 430.		
Аңгылаар сан ады. Чоокшуладыр сан ады	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Аңгылаар сан аттарының чүвелерни хуваап, аңгылап көргүзери. Чоокшуладыр сан аттарының айтырыглары. Бот-тускайлаң: Күш-культурага ынак болуру. Метапредметтиг: Чижектер бодаар. Предметтиг: Сан аттарының утка талазы-биле бөлүктөрүн тодарадыр.	Арын 219, мергежилге 436		
Чыыр сан ады. Дугаар сан ады	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Чыыр болгаш дугаар сан аттарының айтырыглары. Сан ады араб чурагайлар-биле илереттинген турда оларны шын бижири. Бот-тускайлаң: Аас чогаалының хевирлеринге сонуургалдыг болуру. Метапредметтиг: Чижекте частырыгны тыпкаш, эдер. Предметтиг: Дугаар сан аттарының шын бижилгезин хайгаараар.	Арын 222, мергежилге 442.		
Сан аттарының домакка хүлээлгелери	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Сан аттарының домакка синтаксистиг ролү. Бот-тускайлаң: Өөредигеге сундулуг болуру. Метапредметтиг: Бодаан чижекте частырыгны тыпкаш, эдер. Предметтиг: Домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр.	Арын 225, мергежилге 448.		
Сан адының морфологтуг сайгарылгазы	Сайгарылга кичээл	1	Сан адының морфологтуг сайгарылгазының чуруму. Бот-тускайлаң: Сайгарылганың чурумун сактып алыры. Метапредметтиг: Сөстү үлегер ёзугаар сайгарып өөренир. Предметтиг: Сан аттарының морфологтуг сайгарылгазын	<i>Бирги одуруг, ийи-ийи</i> конфета – сан аттарының морфологтуг сайгарылгазын кылыр		

			кылыр.			
Сан адының нарын сөстөр тургузары болгаш быжыг сөс каттыжышкыннарынга киржилгези	Чаа тема тайылбырларының кичээли	1	Чылдың айларын мурнунда тыва улустуң адаары. Бот-тускайлаң: Тыва улустуң ыдык саннарын билири. Метапредметтиг: Чылдың айларын тыва улустуң адап чорааны-биле сактып алыр. Предметтиг: <i>Чаңгыс</i> деп сан адының ажыглалын хайгаараар.	Арын 228, мергежилге 453		
Сан адын чугаага шын ажыглаары	Чугаа сайзырадыл газынын кичээли	1	Сан аттарын чугаага шын ажыглап билири. Тыва хемчеглер. Ай календары. Бот-тускайлаң: Тыва улустуң ыдык саннарын билири. Метапредметтиг: Чылдың айларын тыва улустуң адап чорааны-биле сактып алыр. Предметтиг: <i>Чаңгыс</i> деп сан адының ажыглалын хайгаараар.	Арын 234, мергежилге 464		
Сан адынга катаптаашкын	Катаптаашкын кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Сан аттарын чугаага шын ажыглап билири. Метапредметтиг: Айыткан шак үени тыва болгаш орус дылдарга номчуур. Бөлүктөп база эжеш ажылдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: Сан аттарының шын бижилгезин тайылбырлаар. Өөренип алгаш чүүлдерин катаптап, быжыглаары.	Арын 236, айтырыгларга харыылаар		
Хыналда тест «Сан ады»	Хыналда кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Сан аттарын чугаага шын ажыглап билири. Метапредметтиг: Айыткан шак үени тыва болгаш орус дылдарга номчуур. Бөлүктөп база эжеш ажылдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: Сан аттарының шын бижилгезин	Өөрөнгөн темаларны катаптаар		

			тайылбырлаар. Өөренип алгаш чүүлдерин катаптап, быжыглаары.			
Сөс каттыжышышкыны	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Сөс каттыжышышкынының грамматиктиг утказы. Чугула болгаш чагырткан сөстөр. Эге хевири. Бот-тускайлаң: Чурулгага сундулуг болуру. Метапредметтиг: Харылзаалыг чугаа тургузар. Орус дыл-биле деңнелге кылыр. Предметтиг: Домактан ылгагын сактып алыр. Чижекткрде чугула, чагырткан сөстөрни тывар.	Арын 239, мергежилге 476		
Сөс каттыжышышкыннарының грамматиктиг уткалары.	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Сөс каттыжышышкыннарының тургузуу болгаш ооң грамматиктиг уткалары. Бот-тускайлаң: Чурулгага сундулуг болуру. Метапредметтиг: Харылзаалыг чугаа тургузар. Орус дыл-биле деңнелге кылыр. Предметтиг: Домактан ылгагын сактып алыр. Чижекткрде чугула, чагырткан сөстөрни тывар.	Арын 241, мергежилге 479		
Сөс каттыжышышкыннарында сөстөрнің холбаалары Каттыжылга холбаазы.	Чаа тема тайылбырла арының кичээли	1	Каттыжылга холбаазының грамматиктиг утказы. Бот-тускайлаң: Өөредилгеге сундулуг болуру. Метапредметтиг: Орус дылда сөс каттыжышышкыннарын тыва дылче очурдуар. Предметтиг: Схемаларын тургузуп чаңчугар. Сайгарылгалар кылыр.	Арын 242, мергежилге 482		
Сөс каттыжышышкынының сайгарылгазы	Сайгарылга кичээл	1	Сөс каттыжышышкыннарын аас болгаш бижимел-биле сайгарарының чуруму. Бот-тускайлаң: Өөредилгеге сундулуг болуру. Метапредметтиг: Сөс каттыжышышкыннарын орус дылче очурдуар. Предметтиг: Сөзүглелдер-биле ажилдаар.	Арын 244, мергежилге 483		
Хамааржылга холбаазы.	Чаа тема	1	Хамааржылга холбаазының аас болгаш бижимел	Арын 247, мергежилге		

Башкарылга холбаазы	тайылбырла арының кичээли		сайгарылгазын чорудары. Башкарылга холбаазының аас болгаш бижимел сайгарылгазын чорудары. Бот-тускайлаң: Номчулгага сундулуг, хандыкшылдг болуру. Метапредметтиг: Кыска сөзүглелди улаштыр чогаадып төндүрер. Предметтиг: Схемаларны тургузуп чаңчыгар. Сайгарылга кылыр.	490. Арын 250, мергежилге 495 (аас-биле)		
Сөс каттыжышкынынга катаптаашкын. Хыналда тест «Сөс каттыжышкыны»	Хыналда кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Өөредилгеге сундулуг болуру. Метапредметтиг: Сөс каттыжышкыннарын орус дылче очурдуар. Предметтиг: Сөзүглелдер-биле ажилдаар.	Арын 252, мергежилге 499. Арын 252, айтырыгларга харыылаар		
Диктант «Акыларым белээ» ар.70	Хыналда кичээл	1	Алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: төрөөн черинге ынак болурунга чаңчыгар. Предметтиг: сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнавышаан бижири.	Өөрөнгөн темаларын катаптаар		
Частырыглар-биле ажил	Сайгарылга кичээл	1	Частырыгларын тодарадып, оларны дүрүмнерни ажыглап утргаш, эдип билири. Бот-тускайлаң: бодунуң частырыгларын шын эдип билиринге чаңчыгар. Метапредметтиг: дүрүмнерни орус дыл-биле деңнеп көөрү. Предметтиг: сөсүглел-биле ажилдаарынга өөренир.	Дүрүмнерни катаптаар		
Чылда өөрөнгөн чүүлдерин катаптаары	Түңнел кичээл	1	5-ки класска алган билиглерин практика кырынга ажыглап билири. Бот-тускайлаң: Улуг улусту хүндүлөп билири. Метапредметтиг: Бөлүктөп база эжеш ажилдаарынга чаңчыгар. Предметтиг: Грамматиктиг сайгарылгалар кылыр. Айтырыгларга харыылаар.			

АЖЫГЛААН ЛИТЕРАТУРА

Чаңгыс авторлуг номнар

Доржу М.Д. Бай-Тайгинский говор в системе диалектов тувинского языка. Кызыл: ТывНУЧ, 2002. – 170 ар.

Март-оол К.Б. 5-9 класстарга тыва дылды башкылаарының методиказы. Кызыл, 2002. – 267 ар.

Ооржак Д.Х. 5-6 класстарга харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы. Кызыл: ТывНУЧ, 2004. – 139 ар.

Сат Ш.Ч. Тыва диалектология. Кызыл: ТывНУЧ, 1987. – 58 ар.

Сувандии Н.Д. Тыва дылдың практикунга мергежилгелер чыындызы. – Кызыл: ТывНУЧ, 2003. – 151 ар.

Ийи болгаш оон-даа хөй авторлуг номнар

Доржу М.Ч., Бичелдей К.Б. Тыва чугаа культуразының чугула айтырыглары. Кызыл, ТывНУЧ, 1989. – 24 ар.

Монгуш Д.А., Ойдан-оол А.К. Методиктиг сүмелер. 5-9 класстарның «Тыва дыл» ному-биле ажилдаар башкыларга дузаламчы. Кызыл: ТывНУЧ, 1992. – 150 ар.

Ойдан-оол А.К. Ооржак М.Ч. Ооржак С.-С.Т. Диктантылар чыындызы. 5-9 класстарга. Башкыларга дузаламчы. – Кызыл, 2003. – 245 ар.

Ойдан-оол А.К. Тадар-оол С.К. Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс. Башкыларга дузаламчы. Кызыл: ТывНУЧ, 2004. – 171 ар.

Словарьлар:

А.Пальмбах, Л.Чадамба, С.Сарыг-оол. Орус-тыва словарь. – Москва, 1953. – 703 ар.

Делгер-оол А.К., Дирчин Б.Д. Тыва дылдың тайылбырлыг словары. Новосибирск: Наука, 2011. – 795 ар.

Монгуш Д.А. Русско-тувинский словарь. – Москва: Русский язык, 1980. – 319 ар.

Монгуш Д.Б. Тыва дылдың орфографтыг словары. – Кызыл, 1967. 422 ар.

Ожегов С.И. Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений/Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В.Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М:ООО «ИТИ Технологии», 2008. – 944 стр.

Ондар Б.К. Топонимический словарь Тувы. – Кызыл: ТКИ, 2007. – 550 ар.

Хертек Я.Ш. Русско-тувинский фразеологический словарь. Кызыл, 1976.

База ол ышкаш:

- тыва дыл кичээлдеринге тема аайы-биле белеткээн слайдылар;
- тыва дыл кичээлдеринге хереглээр плакаттар;
- тыва дыл кичээлдеринге ажыглаар таблицалар;
- аттыг болгаш сюжеттиг чуруктар;
- уругларның билиин хынаарынга белеткээн тест ажылдар.

АУДИОВИДЕО БИЖИДИЛГЕЛЕР

Г.Д.Сундуй, Шаалы А.С. Улусчу ужурлар. 5-6 класс (электроннуг өөредилгелиг үндүрүлгө). Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының яамызының өөредилге методиктиг чөвүлели чөпшээрээн. Кызыл – 2008.

ИНТЕРНЕТ КУРЛАВЫРЫ

www.tuva.asia

www.tuvaonline.ru

tigi.tuva.ru

uryanhayn.com

tuvacheleesh.ru

tuvadyl.ru

tosertine.tuva.ru